

Оригинални научни рад
уџк: 336.71(497.11)''1919/1938''
doi: 10.5937/zrffp53-40828

НИШКА КРЕДИТНА БАНКА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Иван М. БЕЦИЋ¹

Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић

Дејан Д. АНТИЋ²

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју

¹ becic89@gmail.com

² dejan.antic@filfak.ni.ac.rs

Рад примљен: 26. 10. 2022.

Рад прихваћен: 29. 6. 2023.

НИШКА КРЕДИТНА БАНКА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Кључне речи:

Нишка механско-кафанска задруга;
Нишка кредитна банка;
есконт;
велика економска криза;
криза поверења.

Сажетак. Први светски рат пореметио је привредне односе у целом свету, а ниво производње у Европи вратио је читаву деценију уназад. Економске последице рата поготово су се осећале у оним државама на чијој територији су вођене ратне операције или на територијама које су биле окупиране. На простору Краљевине СХС, нарочито на територији некадашње Краљевине Србије, рат је оставио дубоке последице. Хронични недостатак капитала управљао је привреднике ка удруживању ради остваривања својих интереса. На примеру Нишке кредитне банке могуће је приметити еволуцију од једне трговачко-угоститељске задруге до новчаног завода, који је био стабилан у свом пословању и који је својим акционарима доносио невелику, али сигурну зараду. На овај начин, историјат Нишке кредитне банке представља праву „студију случаја“ у погледу сазревања одређене групе привредника, која је, пративши привредне токове у својој држави, променила основну делатност и посветила се раду на финансијски исплативијим пословима.

Први светски рат био је највећи сукоб у дотадашњој историји људске цивилизације. Промене које су постале очите након његовог завршетка биле су велике, а свету, посебно Европи, требало је времена да се опорави. Економске последице рата биле су веома тешке, а знатан број земаља утросио је огроман део свог националног богатства: Велика Британија 32%, Француска 30%, Италија 26%, Немачка 22%, тако да опоравак није могао бити брз (Попов, 1995, стр. 18). Велики рат срушио је економски примат западноевропских држава и на тај начин преместио центре привредне моћи у САД, а делимично и у Јапан. Велика Британија постала је дужник САД у висини од 4,166 милијарди долара, Француска 2,95, а Италија 1,648 милијарди долара (Томас, 1973, стр. 683).

Значајна карактеристика послератне ситуације могла би се груписати под три ставке, и то: 1) драстично смањење европске интерне продуктивности; 2) распад система транспорта и размене који је омогућавао да производи стигну тамо где су најпотребнији; 3) немогућност Европе да од прекоморских држава купи залихе којима се до тада снабдевала (Кејнс, 2015, стр. 153).

Стање на простору новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је још теже, посебно на територији некадашње Краљевине Србије. Посебно отежавајућу околност по нормализацију стања у Србији чиниле су уништене саобраћајнице, док су динамика и приоритет њиховог поправљања били диктирани потребама војске. Недостатак локомотива и вагона, уз чињеницу да је преко 60% прагова било труло, ограничавали су проток робе, а максимална брзина композиција од 25–30 км/ч није дозвољавала транспорт кварљиве робе (Станић, 1920, стр. 242). Железнички саобраћај између Лесковца и Ниша прорадио је почетком фебруара 1919. године, док су за функционисање саобраћаја између Ниша и Београда били задужени француски аутомобили (Димитријевић, 1983, стр. 12).

Непосредна штета причињена српској привреди процењена је на око 5 милијарди франака, од чега је у банкарству износила 100 милиона. Према прорачунима Српског централног одбора, целокупна обнова привреде, друштва и инфраструктуре захтевала је средства у износу од две и по

милијарде франака (Чалић, 2004, стр. 203–205). Опоравак је био успорен борбом против глади и заразних болести, а висока инфлација била је заступљена у готово свим европским државама. Додатни проблем у пословању чинило је варирање вредности валута. Курс француског франка у 1919. години варирао је од највишег, 19. марта, када је 100 франака вредело 423 динара, до најнижег, 17. јула, када се за њихову куповину требало издвојити 123,4 динара (*Народна банка*, 1920, стр. XIII).

У околностима када је недостајао капитал за пословање, у Нишу је 1919. године покренуто оснивање Нишке механско-кафанске задруге са циљем да она удруженим акционарским капиталом снабде своје задругаре потребним артиклима попут вина, ракије, пива, ликера, соде, лимунаде, колонијалне робе, деликатеса, меса, прерађевина од меса, хлеба, кифла, переча и др. Ради успешнијег пословања, Механско-кафанска задруга могла је подизати подруме и магацине за све врсте домаћих и страних вина, све врсте ракије и ликера, фабрику пива, фабрику соде и лимунаде, парну фабрику за печење хлеба и осталог ситног пецива, магацине колонијалне и деликатесне робе, модерну кланицу свежег меса и радионицу за прераду меса (*Правила Нишке механско-кафанске задруге*, 1919, стр. 1–2).

Оснивачки капитал предвиђен је на 500.000 динара, а био је подељен у 5.000 акција тако да је свака акција вредела по 100 динара. У складу са српским законом о акционарским друштвима, три акције давале су право на један глас, а појединачно су акционари могли имати највише до десет гласова. Управни одбор састојао се од дванаест, а Надзорни одбор од шест чланова, при чему је мандат оба одбора био на пет година. Подела чисте добити планирана је на следећи начин: најмање 10% резервном фонду, 4% на име тантијеме члановима Управног одбора, 3% на име тантијеме члановима Надзорног одбора, 4% чиновницима сразмерно њиховој плати, док је остатак од 79% стављан на располагање збору акционара. Оснивачи Нишке механско-кафанске задруге били су Сотир М. Поповић, кафеџија, Ђорђе М. Црвенић, механџија, Васко Динић, механџија, Михајло Коџић, кафеџија, Бошко Митровић, кафеџија, Драгутин Манојловић, кафеџија, Ђорђе К. Коџић, кафеџија, Миле Ј. Димић, кафеџија, Никола Стојановић, кафеџија, Љубомир Анђелковић, хотелијер, Тома Костић, кафеџија, Михаило Пецарски, кафеџија, Никола Зволос, кафеџија, Ставра Коџић, кафеџија, Мијајло Костић, кафеџија, Михаило Ђ. Видојковић, кафеџија, Милош П. Антић, кафеџија, Миле С. Стефановић, механџија, Синиша Марковић, механџија, и Максим М. Буљугић, кафеџија (*Правила Нишке механско-кафанске задруге*, 1919, стр. 6–16).

Прву годину пословања (1920) Нишка механско-кафанска задруга завршила је са зарадом од нешто изнад 54.000 динара. Чланови Управног одбора током одређеног периода бесплатно су вршили благајничке и

управљачке послове, а Задруга се бавила трговачким пословима и зарађивала је на провизији од продаје пива, вина, ракије, соде и клакера, као и од камате по позајмицама својим акционарима по текућим рачунима. Продаја вина и ракије вршена је на велико, као и у количинама од 5 литара (АЈ, 65–1340–2324, Допис кафеџије Милана Ђ. Китића министру трговине и индустрије од 13. маја 1924). Иако су чланови Задруге били искусни трговци и угоститељи, забележен је губитак на трговини са ледом, што је још један у низу доказа о несигурним условима пословања у послератним годинама (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на I редовном збору акционара одржаном 30. јануара 1921).

Управа је предложила а збор прихватио да зарада буде унета у посебан фонд који је назван „фонд за регулисање дивиденде“ из кога би се одређене суме новца користиле као допуна за оне године које би подбациле у заради. Управа се надала да ће од наредне године Задруга више зарадити и бити у стању да исплаћује дивиденду својим акционарима, и то најмање 10%. Бољи резултати у пословању нису могли бити постигнути и због тога што је било уплаћено тек нешто више од половине предвиђене главнице. Задруга није располагала респектабилним капиталом, а очекивало се да основни капитал буде уплаћен у потпуности тек 15. августа 1921. године (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на I редовном збору акционара одржаном 30. јануара 1921).

Пословање у 1921. години није било задовољавајуће не само за акционаре већ и за саму управу. Узрок лошег пословања били су велики режијски трошкови који су, иако сведени на најмању могућу меру, односили добар део зараде, али и високе државне дажбине које су износиле више од трећине добити. И током ове године Задруга се бавила првенствено пословима са вином и ракијом, али и са кредитима својих акционара по текућим рачунима (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на II редовном збору акционара одржаном 20. фебруара 1922). За бављење банкарским и свим њиховим пратећим пословима управа се одлучила тек у другој половини августа 1921. године, што је свакако било у вези са завршеном уплатом предвиђеног основног капитала (АЈ, 65–1340–2324, Измене и допуне правила Нишке механско-кафанске задруге донете на ванредном збору акционара 22. августа 1921).

Лоши резултати постигнути у 1921. години дали су повода за опредељење акционара да ли да Задруга настави са радом или да га обустави. За ликвидирање ове установе гласало је 46 акционара са правом на 441 глас, док је за продужетак рада гласало 86 акционара са правом на 727 гласова (АЈ, 65–1340–2324, Записник са II ванредног збора акционара Нишке механско-кафанске задруге одржаног 25. априла 1922). На збору акционара аklamацијом је изгласано неповерење дотадашњим члановима Управног

и Надзорног одбора. Нови Управни одбор чинили су Ђорђе Црвенић, Ђорђе Коцић, Милан Китић, Никола Мишић, Драгутин Манојловић, Бошко Митровић, Мика Коцић, Душан Петровић, Ђока Миладиновић, Ђорђе Пржић, Спира Стојановић и Алекса Панић. Чланови Надзорног одбора постали су Сотир Поповић, Никола Зволос, Мијајло Костић, Тодор Станковић, Стеван Поповић и Стојан Поповић (АЈ, 65–1340–2324, Записник збора акционара Нишке механско-кафанске задруге на дан 9. јуна 1922).

Нова управа значила је и промену пословне политике Задруге. Увидевши да се може више зарадити на банкарским пословима него на трговини, промењена су правила на тај начин што су Задрузи додати банкарски, кредитни и мењачки послови, кредитне услуге омогућене су и особама које нису чланови ове установе. Главница је номинално повећана на милион динара, а предвиђено је да се њена уплата изврши најдаље за три године од дана одобрења измена правила. Ради ефикасности у раду, број чланова Управног одбора биће смањен на седам, а Надзорног одбора на пет чланова, са мандатом од три године. Иако је одобрио нова правила, министар трговине и индустрије наложио је да се главница, уместо за три, уплати за годину дана (АЈ, 65–1340–2324, Записник збора акционара Нишке механско-кафанске задруге на дан 9. јуна 1922).

Управо је начин повећања главнице довео до спора између појединих чланова Управног одбора. Један од оснивача Задруге и члан Управног одбора до јула 1923. године, Милан Китић, жалио се министру трговине и индустрије да је начин на који су Управни и Надзорни одбор донели одлуку о повећању капитала незаконит. Упис и уплата акција другог кола нису ишли према планираном, односно одзив акционара био је веома слаб и продато је свега 500–600 акција. Из тих разлога, јуна 1923. године сазвана је заједничка седница Управног и Надзорног одбора. После саветовања, донета је одлука да се непродате акције другог кола само поделе члановима управе без удела осталих акционара, а да сваки члан управе за количину примљених акција депонује меницу и плаћа годишњу камату од 4% док се акције не исплате у потпуности. Китић се са том одлуком није сложио, као ни члан Управног одбора Михајло Мишић и они су поднели оставку зато што су ту одлуку сматрали незаконитом. Замерали су што ће чланови управе на тај начин добити кредит на који ће плаћати камату од 4%, док су остали акционари плаћали камату од 24%. Китић је сматрао да је неопходно да ресорно министарство пошаље инспекцију која ће извршити преглед рада Задруге, чије су се књиге и архива налазиле код Светозара Петровића, кафеције код Књажевца, Синеше Марковића у Епископској улици и Милана Станковића, кафеције код Маргера (АЈ, 65–1340–2324, Допис кафеције Милана Ђ. Китића министру трговине и индустрије од 13. маја 1924).

Промена одређених чланова Управног одбора није одмах дала задовољавајуће резултате у пословању Задруге, тако да је и 1922. година прошла пословно недовољно успешно, мада је у овој години Задруга први пут поделила дивиденду својим акционарима. За овакав исход Управни одбор сматрао је одговорним акционаре из редова кафеџија који се нису снабдевали пићем искључиво преко Задруге, иако су преко ње могли да добију и бољу и јефтинију робу, па и „на почек“. Задруга није могла да ангажује цео расположиви капитал, па је непласирани новац давала на штедњу код других новчаних завода са каматом од 8%. Из тих разлога, управа је почетком октобра 1922. године ангажовала књиговођу и отворила банкарски одсек који би омогућио Задрузи да што повољније пласира свој капитал, да дође до већих средстава примањем новца на штедњу и да користи кредите Народне банке, која је велику пажњу поклонила Задрузи одобривши јој кредит који је био већи од половине банчиног капитала (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на III редовном збору акционара одржаном 26. марта 1923).

Како је закон о становима обавезао акционарска друштва и новчане заводе да морају имати своје локале и чак станове за своје особље, Задруга је купила „најлепше место за подизање дома“, имаће почившег Венценслава Хођере, које је излазило на три улице, близу 60 метара дужине, а цео плац са дућаном износио је 500 м². Услед ангажовања капитала у куповину непокретности и велике тражње новца, Задруга је била принуђена да пусти на упис другу емисију акција у вредности од 500.000 динара, а управа је рачунала да ће докапитализација бити у потпуности извршена до краја августа 1923. године (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на III редовном збору акционара одржаном 26. марта 1923).

Разлоге о не баш успешном повећању главнице Задруге треба тражити у тзв. кризи кредита. Током 1921. и делом 1922. године, Народна банка давала је кредите свим финансијским установама које су их тражиле, али их је потом не само редуцирала већ их је и обуставила, и то у моменту када се прекидом инфлаторног модела финансирања, у односу на куповну вредност динара, осетила извесна несташица новца. Већ од априла 1922. године Народна банка редуковала је 10% одобрених кредита, али је због сезонских потреба убрзо обуставила ову меру (*Народна банка 1884–1934*, 1934, стр. 152). Финансијска политика Милана Стојадиновића, новог министра финансија, који је на то место постављен половином децембра 1922. године, била је управљена ка дефлацији и јачању курса динара. У складу са тим, емисиона установа је од 1. јануара 1923. године обуставила давање нових зајмова по есконту, а све већ одобрене кредите умањила је за 10%, док је есконтовање меница по већ одобреним кредитима продужила у новим границама (*Народна банка 1884–1934*, 1934, стр. 152).

Из тих разлога дошло је до несташице новца на тржишту, тако да многи акционари нису били у могућности да га уложе у Задругине акције.

Новчана криза погодила је Задругу и на тај начин што јој је отказан кредит који је уживала код Народне банке, а што је у пракси значило и брзо сакупљање средстава ради уредног отплаћивања. Акције друге емисије биле су израђене, али како је такса за њих износила 4%, а можда чак и 6%, управа је предложила збору да се она исплати из средстава банке на име оснивачких трошкова, а да се акције бесплатно издају акционарима, те да се издати износ амортизује са 10% од наредне чисте добити. За поделу чисте добити било је 20.000 динара, при чему је акционарима првог кола исплаћено три динара по акцији, а акционарима другог кола динар по акцији (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механичко-кафанске задруге поднет на IV редовном збору акционара одржаном 7. марта 1924).

Потреба за кредитима у 1923. години била је велика, па је активна каматна стопа забележила нагли скок и кретала се између 20% и 24%. У наредној години забележен је врхунац каматне кризе, па је у њој обична камата достигла 24%, а понегде је она износила и преко 30% (Поповић и Мишић, 1929, стр. 60–61). Из ових разлога може се схватити незадовољство Милана Китића висином камате коју је себи управа одредила за исплату акција банке.

Иако се новчана криза осећала готово током целе 1924. године, Задруга је без већих напора одговарала својим обавезама према Народној банци и улагачима, пре свега захваљујући вођењу ликвидних послова. Штедни улози осетно су порасли, за око 200.000 динара, а Задруга није имала ниједну утужену меницу. Осим банкарских послова, Задруга је и даље обављала послове са вином и ракијом, а приходовала је и од кирије коју је наплаћивала за објекат који се налазио на њеном имању (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механичко-кафанске задруге поднет на V редовном збору акционара одржаном 1. марта 1925).

Престанком инфлаторног периода, почетком 1923. године, али и повлачењем штедних улога ради зеленашења, приморавао је новчане заводе на реализацију сопственог портфеља који није увек био ликвидан. Инвестициона политика оних новчаних завода која се базирала на улагање у индустрију и дугорочна улагања доживела је свој крах у наредних неколико година. Број новчаних установа које су због оваквог начина пословања „пале“ није био мали, а далеко већи број банака налазило се у врло тешком стању и оне су свој пад одлагале вештачким средствима, и то реесконтовањем меница које су служиле као супергаранција по депозитима, ломбардовањем депонованих вредности, привременим позајмицама од стране чланова управе и сл. (Узелац, 1928, стр. 25).

Поверење у новчане заводе у Нишу посебно је било пољуљано 1925. године, када су две нишке банке прво пале под нагодбу, а потом под стечај. Задруга није имала трзавица због тога јер је имала ликвидне послове међу којима су доминирали краткорочни кредити по есконту. У овој години Задруга је имала чист приход од 100.000 динара, али су акционари одлучили да се не дели дивиденда већ да се ова сума новца одвоји у фонд за подизање банчине зграде (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на VI редовном збору акционара одржаном 15. фебруара 1926).

Од 1925. године осетила се стагнација у привреди и потреба за кредитима је смањена. Услед пада цена пољопривредних производа главни зајмопримци постали су земљорадници. Смањена платежна моћ најмногобројнијег слоја у држави осетила се и међу трговцима и занатлијама, тако да је њихов положај погоршан. Отежани услови за улагање у привреду повећали су висину штедних улога у банкама, а активна и пасивна каматна стопа почеле су да се смањују. Управа Задруге била је задовољна позицијом јер су се штедни улози осетно повећали, а менични портфељ знатно се повећао.

Подрум пића није дао приход као 1925. године, а разлог за то биле су велике количине непродатог вина из 1925. и 1926. године код произвођача у околини, тако да је цена вина била готово једнака цени грожђа и зато га нису куповали и престали су са пословањем до повољнијих прилика. Цела добит од 50.000 динара дотирана је фонду за подизање зграде банке, за коју се управа надала да би ускоро могла бити изграђена, односно да ће се наредног пролећа приступити почетку градње (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на VII редовном збору акционара одржаном 6. фебруара 1927).

Преовладавање банкарских послова и остављање по страни оних послова због којих је Задруга била основана повлачили су жељу управе да се име ове установе доведе у склад са њеном делатношћу. Из тих разлога, Управни одбор сазвао је ванредни збор акционара за 29. мај 1927. године (*Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, 14. мај 1927, стр. 14). Жеља управе и акционара да промене име у Нишка кредитна банка није одмах наишла на разумевање код представника Министарства трговине и индустрије. Комесар при збору залагао се за одобрење збора акционара, али се није слагао са променом правила. Он је сматрао да је ова установа као Механско-кафанска задруга показала добре резултате, али да ће као Кредитна банка са „неким неодређеним радом“ радити са губитком и тиме штетити акционарима и привреди (АЈ, 65–1340–2324, Реферат Милорада Тасића, комесара Министарства трговине и индустрије за IV ванредни збор Нишке механско-кафанске задруге од 12. јуна 1927).

Управа није одустајала од своје намере и поново је тражила дозволу за измену правила и назива акционарског друштва (АЈ, 65–1340–2324, Записник са V ванредног збора акционара Нишке механско-кафанске задруге одржаног 23. октобра 1927). Успела је у својој намери, тако да се Нишка механско-кафанска задруга од половине 1928. године називала Нишка кредитна банка. Према новим правилима, Кредитна банка имала је право да обавља следеће послове: да есконтује и реесконтује менице, да отвара кредите по текућим рачунима, да даје зајмове на државне хартије од вредности, драгоцености и друге сигурне залогe свих врста, да врши исплате и наплате за рачун трећих лица, да прима новац на штедњу по уложним књижицама и текућим рачунима, да прима у комисиону продају све пољопривредне производе, индустријске и занатлијске израђевине и остало што јој се понуди (*Правила Нишке кредитне банке*, 1928, стр. 1–2).

Смањен је и број чланова управе, тако да се Управни одбор састојао од пет чланова, а Надзорни одбор од три члана (*Правила Нишке кредитне банке*, 1928, стр. 9–11). Чланови Управног одбора постали су Ђорђе Црвенић, председник, Милија В. Бошковић, Стојан Поповић, Драгутин Манојловић и Михајло Коцић (АЈ, 65–1340–2324, Оглас Нишке механско-кафанске задруге од 22. маја 1928).

У последњој години постојања под именом Механско-кафанска задруга, ова установа бавила се искључиво есконтним пословима по краткорочним кредитима. Збивања из 1925. године оставила су дубок утисак на управу Задруге, тако да она није имала намеру да улази у дугорочна улагања у индустрију и сматрала је да је начин тренутног пословања најисплативији и најсигурнији. Уједно, 1927. године одржан је први збор у новоизграђеној згради, за коју је управа сматрала да се ради о једној од најлепших зграда у Нишу, а заједно са плацем коштала их је 764.595,05 динара. Ове године Задруга није ангажовала сав новац у послове јер је морала увек да има готовину за потребе изградње зграде. Да би увек располагала са довољно капитала, Задруга је успоставила односе са Државном хипотекарном банком од које је добила одобрење за коришћење кредита од 500.000 динара (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на VIII редовном збору акционара одржаном 4. марта 1928).

У овој години умро је Сотир Поповић, један од оснивача Задруге и дугогодишњи председник Надзорног одбора. Стабилно стање Задруге видљиво је по висини како сталног тако и других фондова који су постојали. Како је са изградњом банчине зграде фонд за амортизацију непокретног имања постао сувишан, сума од 150.000 динара пребачена је у новоосновани фонд за сумњива потраживања (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге поднет на IX редовном збору акционара одржаном 3. марта 1928). Овај фонд растао је у наредним годинама и 1929. године износио је 180.000, а 1930. године 280.000 динара.

Још од 1921. године постојао је фонд за регулисање дивиденде у висини од 54.288,04 динара, а искоришћен је при повећању главнице. Сви фондови Нишке кредитне банке спојени су 1931. године, а њихова висина износила је преко пола милиона динара, односно више од половине главнице (АЈ, 65–1340–2324, Рачуни изравнања Нишке кредитне банке за 1929. и 1930; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 16. мај 1932, стр. 7).

Табела 1. Главне позиције Нишке кредитне банке (АЈ, 65–1340–2324, Извештај Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге за 1920; Рачуни изравнања Нишке механско-кафанске задруге од 1921. до 1927; Рачун изравнања Нишке кредитне банке за 1928; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930*, 1930, стр. 314–315; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931*, 1931, стр. 340–341; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932*, 1932, стр. 338; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 16. мај 1932, стр. 7).

Година	Основни капитал	Есконт меница	Улози на штедњу	Стални резервни фонд
1920.	280.860	-	-	8.487,90
1921.	500.000	-	-	16.409,15
1922.	513.200	494.125	160.673,70	21.382,45
1923.	1.000.000	399.673	87.661,05	42.743,45
1924.	1.000.000	424.440	288.174,80	47.251,80
1925.	1.000.000	757.500	428.855,80	66.035,20
1926.	1.000.000	1.216.105	614.544,50	73.254,20
1927.	1.000.000	1.422.635	1.132.006,65	91.252,10
1928.	1.000.000	2.473.953	1.809.000,95	110.735,45
1929.	1.000.000	3.206.765	2.346.460,00	129.871,00
1930.	1.000.000	3.480.212	3.045.017,00	151.926,00
1931.	1.000.000	3.600.397	3.270.239,90	505.952,25

Огромна улагања у привреду 1928. године довела су до хиперпродукције и слома берзе у Њујорку 1929. године. Економска криза проширила се наредне године и на Европу, пошто је дошло до повлачења америчких краткорочних кредита. Ефекти светске економске кризе нису се одмах осетили у Краљевини Југославији, будући да се радило првенствено о аграрној земљи у којој је од индустрије постојала само сировинска база која се евентуално искоришћавала до нивоа производа (Ђуровић, 1986, стр. 104).

Да криза неће мимоићи Југославију осетило се почетком 1931. године, пошто су новчани заводи имали проблеме са пласирањем новца у нове зајмове, јер су се привредници и поред снижених камата нерадо одлучивали на нове послове, ради ниских зарада. Привредна ситуација изазвала је пад хартија од вредности, кризу поверења, недостатак новца, кога је у оптицају било трипут мање од евентуалних захтева за повлачењем улога

штедиша, па је ситуација принудила банке на тражење отплата по већ постојећим зајмовима, док се на давање нових није ни помишљало. Пад цена некретнина и покретности учинио је да су банке одједном остале на несигурним подлогама (Бецић, 2012, стр. 157).

Да би стабилизовала вредност динара, Народна банка је извршила знатну рестрикцију кредита, што је изазвало отказе и смењивање великих новчаних завода мањим, што је за последицу имало панику улагача и њихову навалу на шалтере. Масовно повлачење штедних улога отпочело је по одлуци Банке Енглеске (*Bank of England*) да 21. септембра укине златно важење. Ова одлука нарочито је уплашила штедише најмоћнијег новчаног завода у Југославији, Прве хрватске штедионице, који су нагло почели да повлаче своју уштеђевину. Ускоро се ова слика прелила на целу државу и током септембра и октобра дошло је до огромног повлачења новца из банака (Timet, 1967, стр. 223).

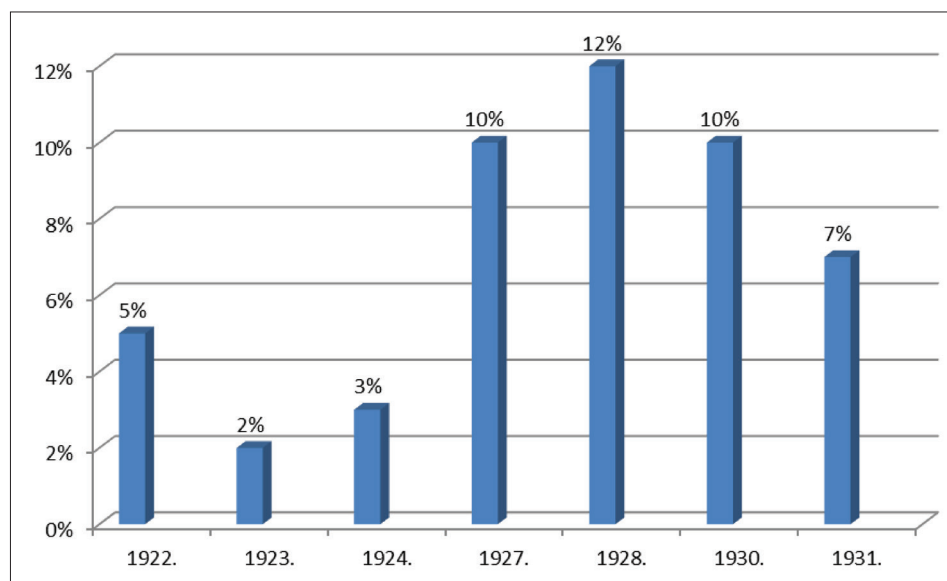
Катастрофалан пад цена житарица и осталих пољопривредних производа 1931. и 1932. године довео је презадужено сељаштво до ивице пропасти. Према једној анкети коју је спровела Привилегована аграрна банка, у 1932. години трећина сељачких газдинстава у Југославији била је задужена. У 1931. њихов приход од пољопривреде био је 2,5 милијарди динара, док је дуг доспео за наплату износио 1,25 милијарди динара, од чега је 800 милиона било на износ камате, а 450 милиона на отплату главнице (Gnjatović, 2011, стр. 16).

Цене пољопривредних производа наставиле су да падају и земљорадници су сваким даном бивали све неликвиднији и сиромашнији. Колико је бављење пољопривредом постало не само неисплативо већ и дубиозно види се по томе што је земљорадник „у време када се користио кредитима, жито је било 300 динара за квинтал, а сад кад је требало да врати зајам, пшеница је пала на 100, а кукуруз на 80 динара“ (Stojadinović, 1970, стр. 495). Због оваквих околности угрожено се нашло три четвртине становништва Краљевине Југославије и држава је реаговала на тај начин што га је заштитила доношењем Закона о заштити земљорадника од 19. априла 1932. године. Тим законом уведен је мораторијум на исплату сељачких дугова. Иако је законом предвиђено да се и новчани заводи којима је угрожена ликвидност могу заштитити њиме, у пракси је то значило паралисање рада банака. Мораторијум, који је у почетку уведен на 90 дана и који је прописао да се земљорадници договоре о начину плаћања дуга са повериоцима, за новчане заводе значио је престанак рада у банкарском духу, па је највећи број њих прешао у стање ликвидације дотадашњих послова, по чему је 1932. година постала најтежа за пословање банака. Мораторијум на отплату дугова константно је продужаван, а тенденција Народне банке и Министарства трговине и индустрије да се каматна стопа максимизира

ограничавала је могућност зараде која је могла бити постигнута на основу тржишних кретања (Бецић, 2012, стр. 157–158).

Избијање банкарске кризе Кредитна банка дочекала је у стабилном стању са резултатима који су показивали исправну кредитну политику ове установе. Из тих разлога, али и структуре клијената, ова установа је и 1931. годину завршила са успехом, подељеном дивидендом акционара, па и увећаном сумом улога на штедњу.

Графикон 1. Дивиденда акционара Нишке кредитне банке (АЈ, 65–1340–2324, Извештаји Управног одбора Нишке механско-кафанске задруге од 1923. до 1928; *Compass, Finanzielles Jahrbuch* 1932, 1932, стр. 338; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 16. мај 1932, стр. 7).

Управа Кредитне банке пратила је промене у законодавству о акционарским друштвима и реаговала је у складу са новим могућностима. Закон од 31. јануара 1930. године променио је неколико врло важних одредби Закона о акционарским друштвима од 10. децембра 1896. године, а радикалну ревизију закона очекивали су „правници а и цео привредни свет“ (Таубер, 1930, стр. 181). Можда најважнија одредба овог закона била је та да више нису три акције давале право на један глас, нити је могућност броја гласова била ограничена на десет. Према новом закону, свака акција давала је право на један глас, а збор акционара Кредитне банке прихватио је ову промену, којом је омогућено да акционари са највише акција имају право на највише гласова (АЈ, 65–1340–2324, Предлог Управног одбора о

измени члана 25. банчних правила, поднет XI редовном збору акционара Нишке кредитне банке одржаном 22. фебруара 1931).

Потпуно израстање у банкарску установу Кредитна банка заокружила је дозволом за рад према Закону о радњама од 5. новембра 1931. године, када је њен делокруг рада одређен на тај начин да је имала право да есконтује и реесконтује менице, да даје залог и отвара кредите на залог од вредности, залог у драгоценостима и другој покретној имовини и по текућим рачунима, да врши наплату и исплату за друге, да прима новац на штедњу на уложне књижице и текуће рачуне и да обавља све друге банкарске и мењачке послове (АЈ, 65–1340–2324, Дозвола за рад Нишке кредитне банке од 2. марта 1933).

Тешке прилике у које је запало југословенско приватно банкарство од последњег тромесечја 1931. године нису се побољшале ни у првом тромесечју 1933. године. Иако више није било паничног подизања улога, ипак је почетком ове године забележен нешто јачи одлив туђих средстава као последица исплаћивања камате и доспећа рокова раније отказаних кредита. Да би могле да задовоље ове захтеве, банке су и даље биле принуђене да у одговарајућој мери смање своје активне послове, пошто је то био готово једини начин за добијање ликвидних средстава. Међутим, како је исплата потраживања била јако отежана због смањења опште привредне делатности, с једне стране, и због Закона о заштити земљорадника, са друге, као и његовог продужења крајем 1932. године и Уредбе о поступку вредновања, морао је већи број новчаних завода да се користи законским олакшицама из § 5 Закона о заштити земљорадника,³ као и Уредбом о регулисању исплата код појединих новчаних завода од 26. децембра 1932. године. До краја марта 1933. године овим законским погодностима користило се 94 од укупно 700 кредитних уснова (*Народна привреда у првом тромесечју 1933. године*, 1933, стр. 8).

Услед немогућности да од земљорадника наплате своја потраживања, новчани заводи нису били у могућности да исплате своје повериоце, односно, у највећем броју штедише. Главни разлог овакве позиције банака био

³ Параграф 5 омогућавао је новчаним заводима да се и они ставе под заштиту. То је могло бити дозвољено уколико „новчани завод за време трајања и одлагања из § 1 дође у тешкоћу плаћања услед поремећења кредитних односа изазваних било општом кредитном кризом било необичним и прекомерним дизањем улога, а према билансу у то време буде актива већа од пасиве, моћи ће Министарски савет по тражењу самога тога завода на предлог министра трговине и индустрије донети за такав случај уредбу са законском снагом, којом ће се предвидети рокови исплате улога и других потраживања као и све друге мере, па и реорганизацију завода, потребне за његов редован рад и за безбедност улагача и осталих веровника. У том циљу може министар трговине и индустрије такав новчани завод и његово цело пословање ставити под стални надзор свога комесара“ (*Службене новине Краљевине Југославије*, 20. април 1932, стр. 426).

је велики несклад у односу између сопствених и туђих средстава којима су располагале. Док је тај однос 1920. године био 43% : 57%, због знатног пораста улога износио је 1929. године 24,1% : 75,9% (Lakatoš, 1933, стр. 216). Из тих разлога, многе банке остајале су активне на папиру, али нису биле ликвидне. На крају 1931. године стање Кредитне банке по овом питању било је повољније од просека у држави (31,53% : 68,47%), али је управа желела да тај однос промени у корист сопствених средстава.

Из тих разлога, на збору акционара 12. фебруара 1933. године одлучено је да се главница повећа на два милиона динара. Прва транша овог кола акција од 500.000 динара уплатила би се до краја 1933. године, а друга транша исте вредности у тренутку који одреди Управни одбор (А), 65–1340–2324, Решење Краљевско-банске управе Моравске бановине од 18. марта 1933). Позив на упис укупно треће транше акција Кредитне банке објављен је 26. октобра 1933. године. Акције су се могле подићи само уплатом у целости, а уплата је вршена на благајни Кредитне банке која је била на адреси: Масариков трг бр. 1 (*Службене новине Краљевине Југославије*, 26. октобар 1933, стр. 8).

И друге банке које нису отишле у стечај и ликвидацију имале су повећан однос својих средстава од оног из 1929. године. Међутим, код највећег броја банака он није био последица повећања капитала као код Кредитне банке, већ осетног повлачења улога на штедњу. Однос између сопствених и туђих средстава у банкама у 1936. години био је 33,66% : 66,34% према 34,14 : 66,86%, колико је износио претходне године. Ликвидитет банака се чак погоршао. Смањили су се менични зајмови на рачун дужника на основу других кредитних подлога, с једне стране, а приметан је пад улога на штедњу и истовремени пораст, са друге стране. Вероватно да је део улога са роком исплате претворен у потраживање по виђењу. Нова туђа средства била су крајње краткорочна, а абнормално велики ликвидитет банака у 1935. години приморао је банке да траже рентабилни пласман.

Поучене искуством, банке су у првом реду гледале сигурност пласмана средстава, па тек онда друга својства. Уложиле су велике напоре да повећају своје послове и стога је позиција дужника порасла за 600 милиона динара. Та околност могла је да буде индиција побољшања прилика у југословенском банкарству, да су истовремено у истом или већем обиму повећана сопствена и друга средства. Међутим, то није био случај јер је повећање позиције дужника уследило углавном због смањења есконта. Југословенско банкарство је у 1936. години и даље било у кризи, иако је цела привреда била у полету. Специјални узроци који су поштрили кризу банкарства у претходним годинама и даље су деловали и због њих није престала криза банака ни за време општег просперитета (*Народно блајосицање*, 26. март 1938, стр. 198).

Табела 2. Укупне позиције банака у Моравској бановини (у хиљадама динара) (*Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1931, 1934, стр. 228; Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1932, 1934, стр. 228; Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1933, 1935, стр. 220; Службени годишњак Краљевине Југославије 1934–1935, 1936, стр. 200–202; Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1936, 1937, стр. 258–260; Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1937, 1938, стр. 210; Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1938–1939, 1939, стр. 292; Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1940, 1941, стр. 274*)

Година	Број банака/ филијала	Главница	Резервни фондови	Улози на штедњу
1931.	92/4	132.550	36.426	467.634
1932.	91/5	127.450	36.503	376.519
1933.	91/5	126.113	34.084	325.947
1934.	90	124.051	41.615	290.021
1935.	91/5	121.775	31.900	268.315
1936.	-	116.557	29.168	253.235
1937.	-	113.726	27.192	239.311
1938.	-	109.893	22.517	212.370

Иако су позиције Кредитне банке биле повољније у односу на већи број банака на истоку државе, нормалан рад приватних банака на простору Југославије током тридесетих година XX века био је онемогућен. Кредитна банка је у неколико наврата била принуђена да излаже на лицитацијама залогe које су поједини клијенти остављали као подлогу за додељене кредите, а нису успели да исплате у предвиђеном року, па чак и продуженом року.⁴ Колико је ситуација за пословање банака била неповољна види се из тога да је у Краљевини Југославији 1938. године нормално радило свега 28,3% новчаних завода (АЈ, 38–577–744, *Zagrebački Lloyd*).

Необјављени извори

АЈ, Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије (65).

АЈ, Архив Југославије, фонд Централног пресбириоа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38).

⁴ Кредитна банка позвала је дужнике по залагама број 3 и број 8 којима је рок истекао да их регулишу најдаље до 1. јуна 1933. године или ће у противном изложити залогe на продају. Такође, објавила је да ће изложити на лицитацији пред кафаном Беле кула у Нишу 30. јуна 1934. године бисерни тепелук и локомобилу са дрешом за вршидбу јер је зајмовима истекао заложни рок. Залагачима је остављена могућност да до 25. јуна откупе своје залогe (*Службене новине Краљевине Југославије*, 9. јун 1934, стр. 8; *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 19. мај 1933, стр. 8).

Објављени извори

- Народна банка, Ванредни збор 4. јануара 1920.* (1920). Београд: Завод за израду новчаница – Топчидер.
- Народна привреда у првом тромесечју 1933. године.* (1933). Београд: Просвета.
- Правила Нишке кредитне банке.* (1928). Ниш: Гутенберг.
- Правила Нишке механско-кафанске задруге.* (1919). Ниш: Гутенберг.
- Службене новине Краљевине Југославије.* (1933). Београд: Државна штампарија.
- Службене новине Краљевине Југославије.* (1934). Београд: Државна штампарија.
- Службене новине Краљевине Срба, Хрватина и Словенаца.* (1927). Београд: Државна штампарија.
- Стивисички годишњак Краљевине Југославије 1934–1935.* (1936). Београд: Штампарија Раденковић.
- Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930.* (1930). Wien: Compassverlag.
- Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931.* (1931). Wien: Compassverlag.
- Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932.* (1932). Wien: Compassverlag.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1931.* (1934). Београд: Државна штампарија.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1932.* (1934). Београд: Државна штампарија.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1933.* (1935). Београд: Државна штампарија.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1936.* (1937). Београд: Државна штампарија.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1937.* (1938). Београд: Државна штампарија.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1938–1939.* (1939). Београд: Државна штампарија.
- Kraljevina Jugoslavija, Statistički godišnjak 1940.* (1941). Београд: Државна штампарија.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije.* (1932). Београд: Државна штампарија.

Литература

- Димитријевић, С. (1983). *Историја Лесковца и околине (1918–1928)*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
- Криза нашег банкарства и даље траје. (1938). *Народно بلاогосање*, 13, 198.
- Народна банка 1884–1934.* (1934). Београд: Завод за израду новчаница.
- Попов, Ч. (1995). *Ог Версаја до Данцига*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Поповић, Н. и Мишић, Д. (1929). *Наша домаћа привреда: фактори, стање, унапређење*. Београд: Геца Кон.
- Таубер, Л. (1930). Измена Закона о акционарским друштвима. *Економист*, 3, 181–183.
- Узелац, Д. (1928). *Инвестициона политика кредитних институција*. Београд: Геца Кон.
- Чалић, М-Ж. (2004). *Социјална историја Србије: усипорени најредак у индустријализацији*. Београд: Клио.
- Ђуровић, С. (1986). *Државна интервенција у индустрији Југославије (1918–1941)*. Београд: ISI.
- Гњатовић, Д. (2011). Privilegovana agrarna banka u ulozi likvidacione banke. *Bankarstvo*, 9–10, 12–25.
- Kejns, Dž. M. (2015). *Економске последице мира склопљеног на Париској мировној конференцији 1919*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Lakatoš, J. (1933). *Jugoslovenska privreda*. Zagreb: Jugoslovenski Lloyd.

Stojadinović, M. M. (1970). *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*. Rijeka: Otokar Keršovani.

Timet, T. (1967). Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauziranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji. U: I. Vinski (ur.), *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske* (221–236). Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta.

Томас, Р. (1973). *Prvi svetski rat 1914–1918*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

Ivan M. BEČIĆ

Institute for Serbian Culture, Priština – Leposavić

Dejan D. ANTIĆ

University of Niš

Faculty of Philosophy

Department of History

Niš Credit Bank Between the Two World Wars

Summary

In order to provide its shareholders with the necessary funds to carry on with their business operation with the help of the necessary share capital, the Niš Inn and Tavern Cooperative was founded in 1919. The planned operations did not give a satisfactory result, so starting from 1922, the new bank's management turned more to crediting, and its main business activities were slightly neglected. The business policy of the administration gave favourable results and the Inn and Tavern Cooperative could distribute the dividend to shareholders, although it was not large because most of the earnings were set aside to buy land at an attractive location in the city, build a bank, and also increase the funds that provided stable bank operation.

From 1926, the Inn and Tavern Cooperative only engaged in crediting operations, it acted like a true financial institution, and for those reasons, from the middle of 1928, it adopted the name Niš Credit Bank. Until the outbreak of the financial crisis in the Kingdom of Yugoslavia in September 1931, this institution brought a solid dividend to its shareholders and had the reputation of a stable monetary institution among the banks in Niš.

The moves taken by the Yugoslav government during the 1930s in economic terms were primarily aimed at protecting agricultural workers as the most numerous part of the population who, due to the situation on the world market, ended

up fighting for survival. The enactment of the Law on the Protection of Farmers in 1932 meant that banks were unable to collect receivables from the most numerous client group, the farmers, which, with the constant pressure by savers who wished to withdraw money, put many banks in a position to be active but not liquid. The Niš Credit Bank was one of the few banks that did not have disturbances of that kind, but the situation in Yugoslav banking prevented normal bank operations. Private banking in Yugoslavia was then faced with the outbreak of World War II, when almost all banks formally ceased to operate.

Keywords: Niš Inn and Tavern Cooperative; Niš Credit Bank; discount; great economic crisis; crisis of confidence.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).